

УДК 343.3/7:331.211

В.В. Ткаченко,

доктор історичних наук, професор

Т.В. Волощук,

кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ

У статті проаналізовано кримінально-правову характеристику невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, здійснено комплексний аналіз складу злочину, передбаченого статтею 175 КК України

Ключові слова: заробітна плата, стипендія, пенсія, виплати, склад злочину, звільнення від кримінальної відповідальності, трудові правовідносини.

В статтє проанализировано уголовно-правовую характеристику невыплаты заработной платы, стипендии, пенсии или других установленных законом выплат, осуществлено комплексный анализ состава преступления, предусмотренного статьей 175 УК Украины.

Ключевые слова: заработная плата, стипендия, пенсия, выплаты, состав преступления, освобождение от уголовной ответственности, трудовые правоотношения.

Paper analyzes criminal and legal characteristics of non-payment of wages, scholarship, pensions or other benefits established by law; a comprehensive analysis of the crime under Article 175 of the Criminal Code of Ukraine is carried out.

Keywords: salary, scholarship, pension, payments, corpus delicti, indemnity, labor relations.

Реалією сьогодення, особливо у зв'язку з негативними явищами світової фінансової кризи, стали масові затримки із виплатою заробітної плати працівникам підприємств, установ, організацій. Заборгованість із її виплатою призводить до суттєвого порушення основних прав громадян, закріплених в статтях 43 та 46 Конституції України та зростання напруженості в суспільстві. Реалізацією державної політики у галузі боротьби з порушеннями прав громадян на своєчасну оплату праці стало встановлення у чинному кримінальному законодавстві відповідальності за безпідставну невиклату заробітної плати на підставі ст. 175 Кримінального кодексу, згідно з якою за умисну безпідставну невиклату зарплати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам більш ніж за один місяць, керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності підлягає кримінальній відповідальності. Слід зазначити, що кримінально-правовий аспект цієї норми досить широко розглядався в наукових колах такими вченими, як П.П. Андрушко, М.І. Мельник, В.В. Топчій, але залишаються проблемні питання, пов'язані з комплексним аналізом юридичного складу злочину, зі звільненням від кримінальної відповідальності за цей злочин, ефективністю та доцільністю покарань, які встановлені в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 175 КК України, тощо.

Проблемам кримінально-правової характеристики невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат приділялася певна увага у працях таких вчених, як: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.М. Красіков, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.І. Педан, В.Я. Тацій, В.В. Топчий, В.М. Фігурський, С.С. Яценко та ін.

Запропонована стаття полягає у комплексному аналізі юридичного складу злочину “Невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат”, передбачених у ч. 1 та ч. 2 ст. 175 КК України.

Права людини є основним ціннісним орієнтиром як визначені і нормативно структуровані властивості й особливості буття особи, що виражають її свободу, вони є невід’ємними і необхідними способами й умовами життя людини у її взаємовідносинах із суспільством, державою, іншими індивідами. Ступінь зрілості і розвинутості суспільства залежить від обсягу цих прав, їх реалізації та гарантій. Права людини дають їй можливість не тільки брати участь в управлінні державою, а й дистанціюватися від нього, самовизначатися в сфері приватного життя, в обранні переконань, відносин до релігії та власності. Поглинання громадянського суспільства державою відбувається там, де права людини або відсутні, або носять декларативний характер. Становлення і розвиток прав людини дозволяють розкрити тип цивілізації, етапи її розвитку, тому що взаємовідносини держави і людини характеризують державу як правову чи неправову.

Послідовний курс України на Європейську та Євроатлантичну інтеграцію, сприйняття нею міжнародних норм та стандартів у галузі охорони прав і свобод людини, ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, вступ до Ради Європи покладають на нашу країну додаткові зобов’язання у сфері гарантій конституційних прав і свобод, які вже виходять за межі суто внутрішньодержавних зразків нормотворчості і висувують високі вимоги щодо відповідності найкращим зразкам, виробленим у розвинених країнах світу.

Соціально-економічні права (поряд із культурними) належать до прав другого покоління і стосуються підтримання та нормативного закріплення соціально-економічних умов життя індивіда, визначають положення людини у сфері праці, побуту, зайнятості, соціальної захищеності з метою створення умов, за яких люди можуть бути вільними від страху втратити роботу та засоби до існування.

Обсяг цих прав та ступінь їх реалізованості багато в чому залежить від стану економіки країни, і тому гарантії їх реалізації порівняно із громадянськими та політичними правами менш розвинені.

Право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за працю та соціальних виплат закріплено у статтях 43, 46 Конституції України. Реалізація зазначених конституційних прав громадян врегульована Законом України “Про оплату праці”, Кодексом законів про працю України, іншими законодавчими та нормативними актами. Зокрема, у ст. 1 Закону “Про оплату праці” визначено, що заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу; у ч. 3 ст. 15 передбачено, що оплата праці працівників підприємства здійснюється в першочерговому порядку. Всі інші платежі підприємство здійснює після виконання зобов’язань щодо оплати праці (у попередній редакції оплата праці провадилася в першочерговому порядку після сплати обов’язкових платежів); у ч. 6 ст. 24 зазначено, що своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості.

У ст. 115 Кодексу законів про працю України передбачено, що заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів. Відповідно до ст. 116 цього кодексу при звільненні працівника виплата всіх належних йому сум здійснюється в день звільнення.

Кримінальну відповідальність за невиконання заробітної плати встановлено статтею 175 Кримінального кодексу України, згідно з якою за умисну безпідставну невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої соціальної виплати громадянам більше ніж за один місяць керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності може бути притягнутий до такої відповідальності.

Норму, яка міститься у ст. 175 КК України, слід розглядати як кримінально-правову гарантію захисту державою права на отримання заробітної плати чи інших виплат, в тому числі стипендій та пенсій, які для більшості населення країни є єдиним джерелом існування, а також права на достойний рівень життя та соціальну захищеність на випадок втрати працездатності або можливості здійснювати трудову функцію, досягнення пенсійного віку.

Предметом злочину, передбаченого ст. 175 КК України, є грошові кошти, які повинні виплачуватись громадянам як заробітна плата, стипендії, пенсії чи інші встановлені законом виплати, на які вони мають право. За певних умов предметом злочину можуть бути і матеріальні цінності, що мають бути передані громадянам при здійсненні зазначених виплат, зокрема, при виплаті заробітної плати на сільськогосподарських чи переробних підприємствах у натуральній формі.

Під заробітною платою розуміється винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконання роботи. Видами заробітної плати є основна та додаткова заробітна плата, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати. Основна заробітна плата – це винагорода за виконання роботи відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробіток, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців. Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані із виконанням виробничих завдань і функцій. Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – це виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад установлені зазначеними актами норми. Законодавчо встановлений розмір плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконання працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт), іменується мінімальною заробітною.

Різновидом компенсаційних виплат є нарахована громадянам компенсація втрати ними частини доходів у зв'язку з порушенням термінів її виплати, право на яку вони мають відповідно до Закону України "Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати" і яким передбачено, що підприємства, установи і організації всіх форм власності та господарювання здійснюють компенсацію громадянам втрати частини доходів (пенсії, соціальні виплати, стипендії, заробітна плата (грошове забезпечення) та

інші передбачені законом виплати) у випадку порушення встановлених строків їх виплати – затримки їх виплати на один і більше календарних місяців. Сума компенсації обчислюється шляхом множення суми нарахованого, але не виплаченого громадянину доходу за відповідний місяць (після утримання податків і обов'язкових платежів) на індекс інфляції в період невиплати доходу. Постановою КМУ від 21 лютого 2001 р. № 159 затверджено Порядок проведення компенсації громадянам втрати частини грошових доходів у зв'язку з порушенням термінів їх виплати.

Під пенсіями слід розуміти види державного соціального забезпечення громадян, на яке вони мають право з підстав, визначених законодавством. Підстави, порядок призначення, нарахування та перерахування пенсій визначаються Законом України “Про пенсійне забезпечення” та законами, які регулюють пенсійне забезпечення окремих категорій громадян (наприклад, Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”).

Стипендії – це виплати за рахунок державних коштів (вид соціальної допомоги), які виплачуються учням, студентам, курсантам, аспірантам, докторантам згідно із законодавством про освіту, а також виплачуються згідно з іншими законодавчими актами окремим категоріям громадян.

До інших установлених законом виплат громадянам належать будь-які види грошових виплат, право на які мають окремі (певні) категорії громадян чи право на одержання яких виникає за наявності підстав, передбачених законодавством: компенсаційні виплати громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; виплати, що здійснюються за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування (допомога по безробіттю, допомога в разі тимчасової втрати працездатності, матеріальне забезпечення у разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання тощо); інші передбачені законом соціальні виплати, наприклад, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми тощо.

Таким чином, безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері конституційного права людини на своєчасне, у передбачені законом строки, отримання заробітної плати, стипендії, пенсії, чи інших установлених законом виплат в повному обсязі. У випадку порушення іншого конституційного права, права на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, слід зауважити, що тоді вказана шкода не підпадає під ознаки об'єкта злочину, передбаченого ст. 175 КК України. Порушення цього права визнається грубим порушенням законодавства про працю й передбачає відповідальність винних осіб за ст. 172 КК України.

Чинне законодавство України передбачає як кримінальну, так і адміністративну відповідальність за невиплату заробітної плати. Відмінність злочинної невиплати заробітної плати (ст. 175 КК) від адміністративного делікту (ч. 1 ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення) полягає в зазначених кримінальним законом ознаках на умисність такої діяльності, її безпідставність та термін невиплати.

Безпідставною невиплата заробітної плати вважається при наявності двох обов'язкових умов: 1) наявності законних підстав для виплати заробітної плати (наприклад, наявність, відсутня у випадку несплати частини доходу внаслідок законних відрахувань для покриття збитків, спричинених працівником підприємству); 2) відсутність об'єктивних причин, які зумовили цю невиплату (наприклад,

неповне бюджетне фінансування, відсутність необхідних для виплат коштів на рахунках підприємства, установи, організації).

Крім того, особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності тільки у випадку нездійснення вказаних виплат більше ніж за один місяць. Вказівка закону на певний термін зазначеної невикплати (більше ніж за один місяць) свідчить не лише про те, що невикплата за менший термін не визнається кримінально караною (відповідальність передбачена ч. 1 ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а й про те, що вона може стосуватися лише тих виплат, які мають регулярний характер. Отже, безпідставна невикплата одноразових виплат (за винятком тих, що входять до структури заробітної плати), наприклад, громадянином, який уклав із працівником угоду про виконання певної роботи, може бути лише грубим порушенням угоди про працю і за наявності підстав має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 173 КК України. Злочин вчиняється як шляхом бездіяльності (у випадку повної невикплати заробітної плати), так і активних дій (у випадку часткової виплати заробітної плати) і вважається закінченим з моменту невикплати заробітної плати більше ніж за один місяць.

Суб'єктами злочину можуть бути керівники будь-якого підприємства, органів державної влади, працівники органів Пенсійного фонду, соціального захисту населення, а також підприємств поштового зв'язку, якими безпосередньо виплачуються громадянам пенсії та інші виплати. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами трудових спорів" керівником належить вважати особу, що очолює підприємство, установу, організацію або відокремлений підрозділ (філіал, представництво, відділення тощо). Таким чином, керівником підприємства, установи, організації є службова особа, яка здійснює управління діяльністю цього підприємства, установи або організації, а крім того має повноваження розпоряджатися їх фінансовими коштами, в тому числі пов'язані з виплатою заробітної плати.

Суб'єктами злочину можуть бути і керівники банківських установ та їх відділень, якими здійснюється безпосередня виплата заробітної плати та інших виплат працівникам окремих підприємств, установ, організацій за укладеними з ними договорами, в тому числі з використанням платіжних карток.

У ст. 175 КК України прямо зазначено про можливість притягнення до кримінальної відповідальності тільки у випадку умисного вчинення вказаних дій. Тому суб'єктивна сторона зазначеного злочину характеризується тільки умисною формою вини у виді прямого умислу. Винна особа при вчиненні злочину повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер безпідставної невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати (її фактичну сторону, соціальне значення та протиправність вчиненого). Мотив та мета на кваліфікацію не впливають і можуть бути різними. Стосовно ч. 2 ст. 175 КК слід зауважити про можливість вчинення цього злочину як з прямим умислом, так із змішаною формою вини. Нецільове використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, вчинюється тільки умисно, щодо наслідків у вигляді самої невикплати може бути як умисел, так і необережність.

З об'єктивного боку кваліфікований склад злочину полягає у вчиненні діяння (нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат), суспільно небезпечних наслідків (безпідставної невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більше ніж за один місяць) та

причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Нецільовим використанням призначених для виплати коштів визнається їх використання на інші цілі, пов'язані із забезпеченням діяльності підприємства, установи, організації: оплата зобов'язань за укладеними договорами, виконання податкових зобов'язань, придбання сировини, обладнання, транспортних засобів, меблів, іншого майна, оплата виконаних робіт чи надання послуг. Обов'язково має бути встановлено необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками, а саме те, що невикплата заробітної плати зумовлена нецільовим використанням наданих коштів.

Частиною 3 ст. 175 Кримінального кодексу України передбачено звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка до притягнення її до кримінальної відповідальності за безпідставну невикплату встановленої законом виплати громадянам здійснила її виплату. При цьому законодавцем не обумовлюються мотиви і мета, якими керувалась особа, як підстави звільнення від відповідальності, тобто не має значення, за власною ініціативою (добровільно) чи внаслідок “тиску” (примусу) зі сторони інших осіб (звернення осіб, яким не виплачена заробітна плата чи інші виплати, з позовом до суду, вимога працівників контролюючих чи правозастосовчих органів тощо) здійснена виплата своєчасно безпідставно не виплачених встановлених законом виплат громадянам. Єдина підстава такого звільнення, передбачена ч. 3 ст. 175 – здійснення своєчасно безпідставно не виплачених встановлених законом виплат до моменту притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, яким вважається момент пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

Під невикплатою заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати слід розуміти неповну або несвоєчасну виплату громадянам зазначених виплат. Така невикплата утворює склад злочину, передбаченого ст. 175, якщо вона: 1) є безпідставною; 2) має місце протягом певного строку (більше ніж за один місяць).

Предметом злочину є грошові кошти, які повинні виплачуватись громадянам як заробітна плата, стипендії, пенсії чи інші встановлені законом виплати, на які вони мають право. Предметом злочину можуть бути і матеріальні цінності, що мають бути передані громадянам при здійсненні зазначених виплат.

Об'єктивна сторона складу цього злочину виражається у безпідставній невикплаті заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам більше ніж за один місяць.

Суб'єкт злочину *спеціальний*. Ним може бути лише керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, а також громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності. Інші службові особи підприємств, установ, організацій, а так само приватні особи можуть нести кримінальну відповідальність за цією статтею лише як співучасники (організатори, підбурювачі, пособники).

Суб'єктивна сторона характеризується лише умисною формою вини.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення описаного у ч. 1 ст. 175 діяння внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат. Частина 3 ст. 175 передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності за спеціальних обставин особи, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею.

Чинна редакція ч. 1 ст. 175 КК України щодо притягнення до кримінальної відповідальності за несвоєчасну виплату або безпідставну невикплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших встановлених законом виплат іноземцям або

особам без громадянства (з урахуванням змін від 19 лютого 2009 р.) має певні недоліки. Так, з редакції цієї статті випливає, що під охорону кримінального закону підпадають лише громадяни України, тому ми наголошуємо на доцільності зміни чинної норми ч. 1 ст. 175 КК України та пропонуємо викласти її в такій редакції:

“1. Безпідставна не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати більш як за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб’єктом підприємницької діяльності, – карається...”.

Вважаємо, що внесення зазначених змін до Кримінального кодексу України дозволить усунути недоліки щодо притягнення до кримінальної відповідальності за несвоєчасну виплату або безпідставну не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших встановлених законом виплат іноземцям або особам без громадянства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. – Т. 7. – К. : Наукова думка, 1976. – 723 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) /за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К., 2008. – 1428 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кодекс законів про працю : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1971. – № 50. – Ст. 375.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
7. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 17. – Ст. 121.
8. Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв’язку з порушенням строків їх виплати : Закон України від 19.10.2000 № 2050-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 49. – Ст. 422.
9. Практика розгляду судами кримінальних справ про не виплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B08D02CC46B1B6D4C2257B7C004271B7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B08D02CC46B1B6D4C2257B7C004271B7)

Отримано 23.03.2016